

HATIRLAMA VE UNUTMA ARACI OLARAK BELLEK MEKÂN LARI

MEMORY PLACES FOR REMEMBERING AND FORGETTING

Yasemin SARIKAYA LEVENT¹

Öz

Korumanın nesnesi ve kapsamı Venedik Tüzüğü'nden günümüze daha kapsayıcı bir hal alarak genişlemiştir. Nesne ve kapsam genişlerken, korumaya değer görülen nesneye atfedilen değerler setinin de değiştiği görülmektedir. Bu değerler seti, önceleri salt fiziksel ve tarihsel özelliklerden temel alırken, süreç içerisinde mekânın, yaşanmışlıklar ve sosyal olgular ile örüldüğü kabul edilmiş ve değerler seti, fiziksel özelliklerin yanı sıra sosyal özellikleri de içerir hale gelmiştir. Yeni anlayış çerçevesinde mekân, salt tarihi, bilimsel ve sanatsal değerleri değil, toplum tarafından kendisine atfedilen sembolik değerleri de içerisinde barındırmaktadır. Günümüzde kent belleğinin bir parçası haline gelen ve toplumun bir kısmında ortak hisler uyandıran, anıları canlandıran bellek mekânları, toplum tarafından atfedilen değerlerden ötürü güncel koruma tartışmaları içerisinde yer almaya başlamıştır.

Çalışmanın temel savı, mekânın birikimli bir şekilde toplumsal belleği sakladığı ve bir süre sonra bellek mekânına dönüştüğüdür. Çalışma, korumada değişen değerler anlayışı bağlamda bellek mekânlarının da kültürel miras ögesi olarak korunması gerektiğini ileri sürerek, bellek ve mekân ilişkisini anlamaya çalışmıştır. Çalışma kapsamında mekânın belleğinin nasıl oluştuğu ve bu birikimin nasıl bellek mekânlarına dönüştüğü incelenmiş; korumadaki yeni değerler seti bağlamında bellek mekânlarının neden önemli olduğuna ve neden korumanın nesnesi haline gelmesi gerektiğine değinilmiştir. Sonuç kısmında ise bellek mekânlarının korunması gerekliliği, unutmaya – unutturma pratikleri üzerinden tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bellek Mekânı, Hatırlama, Unutma, Koruma

Abstract

The object and scope of conservation has expanded from the Venice Charter to the present day. As the object and scope becomes more inclusive, the set of values attributed to the object justifying the need for conservation has also changed. Since the space is knitted with experiences and social facts in the process, the set of values, which were once based on physical and historical features of the object, now include social features. Within the framework of the new understanding, the space contains not only the historical, scientific and artistic values, but also the symbolic values attributed by the society. Memory places, which arouse common feelings and revive memories in the society, have begun to take place in contemporary conservation discussions due to the values attributed by the society.

The main argument of the study is that the place cumulatively stores memories, and after a while it turns into a memory place. The study aims to understand the relationship between memory and place, arguing that memory places should also be protected as heritage objects in the context of changing set of values in conservation. Within the scope of the study, the formation of the memory of the place and the transformation of this accumulation into memory places are explored. In the context of the new set of values in conservation, the importance of memory places and their existence as conservation object are discussed. In the conclusion part, the necessity of conserving memory places is claimed over forgetting and forgetting practices.

Keywords: Memory Place, Remembering, Forgetting, Conservation

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, yaseminlevent@mersin.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9152-0620

GİRİŞ

Koruma olgusu, insanlık var olduğundan beri süregelenmiştir. İnsan, sürekli kendine ait değerler yaratmıştır ve geçmişine ait, atalarına ait izleri çeşitli nedenlerden ötürü farklı biçimlerde hayatında tutmaya devam etmiştir. Yaratılan her değer, zamanla ait olduğu toplumun bir parçası haline gelmiş ve onu bir arada tutan koruyucu bir güç olmuştur. Bu güç sayesinde insan bir farkındalık yaratarak kime ve nereye ait olduğunu kavrayabilmiştir (Şahin, 2013). Korumak istediğimiz bu değerleri hayatımızda tutabilmek için ilk önce kendi belleğimize ve aynı zamanda toplumsal belleğe kaydetmemiz gerekmektedir. Bellek, kişilerin ve yerine göre toplumların yaşanmışlıklarını ve anılarını toplama, kaydetme, geri çağırma ve bazen de silme işlevlerini üstlenmektedir. Bu bağlamda bellek, hem hatırlama hem de unutma aracıdır.

Mekân, belleğin toplama, kaydetme ve geri çağırma işlevlerini yerine getirirken ihtiyaç duyduğu alanı yaratmaktadır. Bellek, mekânda yer edinirken, mekân da belleği biriktirmektedir. Mekân, kendi belleğinde bu izleri saklarken, zaman içerisinde mekânın bir belleği oluşmaktadır. Birikimli bir şekilde toplumsal belleği saklayıp sosyal ağlarla örmeye devam ederken, mekânın kendisi bir süre sonra bellek mekânı haline gelmektedir. Bellek mekânı, toplumsal içerikleri barındırmakta ve geleceğe aktarmaktadır. Bu kapsamda bellek mekânlarının sürekliliğinin sağlanması ve korunması önemlidir.

Koruma, unutmamanın engellenmesi adına önceleri bir refleks olarak gelişmiştir. Mekânları, anıları, nesneleri koruyarak onların unutulması ve yok olması engellenmiş olurken gerektiği biçimde de gelecek nesillere aktarılabilmiştir. Günümüzde kent belleğinin bir parçası haline gelen ve toplumun bir kısmında ya da büyük bir kısmında ortak hisler uyandıran, anıları canlandıran yaşam alanları – bellek mekânları, içerdiği sembolik değerlerden ötürü güncel koruma tartışmaları içerisinde yer almaya başlamıştır. Bu tartışmalar bellek mekânlarının politik bir düzleme çekilmesi ve özellikle mevcut iktidarlar ve egemen görüşler tarafından ortadan kaldırılmasına ilişkin çalışmaların yürütülmeye başlaması ile daha da görünür hale gelmiştir. Bu açıdan yaklaşıldığında korumanın, salt teknik bir konu olmadığı, aynı zamanda politik bir süreç olduğu ileri sürülebilir. Bir ideolojinin hatırlatılması için onun mekân ve zaman içinde görünür kılınmasının koruma aracılığı ile sağlanması söz konusu iken; özellikle mevcut iktidarların silmek istediği yaşanmışlıklar ise mekânın ortadan kaldırılması ile mümkün olabilmektedir. Toplumun ortak değerler atfettiği bellek mekânları, unutturmanın bir aracı olarak müdahaleye maruz kalırken diğer yanda da mücadele alanlarına dönüşmekte; toplumun kendi hafızasını korumak adına ortak hareket ettiği ve stratejiler geliştirdiği yerler olmaya başlamaktadır.

Bu bağlamda, çalışma, bellek mekânının, toplumsal bağlamda hatırlamanın, politik bağlamda da unutturmanın bir aracı olarak iki yönlü çalıştığını kabul etmektedir. Korunmadığında bellek mekânının ortadan kaldırılmasının kolaylaştığını ve toplumsal izlerin silinmesinde bellek mekânlarının erk tarafından bir araç olarak kullanıldığını ileri süren bu çalışma, korumada değişen değerler anlayışı bağlamda bellek mekânlarının da kültür varlığı olarak korunması gerektiği savunmaktadır. Bu amaçla çalışma, en temelde bellek ve mekân ilişkisini anlamaya odaklanmakta ve bellek mekânlarının neden korunması gerektiğini tartışmaktadır.

HATIRLAMA VE UNUTMA ARACI OLARAK BELLEK MEKÂN LARI

BELLEK: TOPLUMBİLİM PERSPEKTİFİNDEN HATIRLAMAK VE UNUTMAK

Bellek, Türk Dil Kurumu (TDK, 2021) tarafından “Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin” olarak tanımlanmaktadır. Somut ele alışıta bellek, beynin depolama aracıdır. Geçmişte yaşananların şimdiye çağrılarak düşünülmesini sağlayan zihinsel süreç ya da deneyimleri, duyumları, algı ve kavrayışları yeniden canlandırmak ya da hatırlamak üzere saklama yetisidir (Güçlü vd., 2002: 191).

Toplumbilim perspektifinden bellek, “insanın toplumsal bir varlık olmasını sağlayan, çevresi ile etkileşmesinin sonuçlarını anlığında saklayabilmesi ve daha sonraki etkinlikleri sırasında bu sonuçları anımsayabilmesi yeteneği[dir]” (Ozankaya, 1975: 19) ve bu nedenle “...insanın tarihinin bilgi deposudur” (Pösteki, 2012: 3). Bu ele alışıta bellek, sadece bir anın ya da anının saklanması değildir; bir bütün olarak insanı insan yapan değerlerin, o değerleri yaratan toplumsal, psikolojik ve tarihsel yaşamışlıkların toplamıdır (Pösteki, 2012).

Belleğin iki boyutlu ele alınabileceğini belirten Cangöz (2005: 51-52) ilk boyutu biyolojik olarak “hayatta kalmamızı ve çevreye uyumumuzu sağlayan hayati işlev”, ikinci boyutu ise “duyularımızdan gelen izlenimleri ihtiyaç, beklenti ve hedeflerimiz doğrultusunda değiştirip, dönüştüren psikolojik bir yaşantı” olarak tanımlamaktadır. Sahip olduğu bu iki temel boyut nedeniyle bellek farklı disiplinlerde farklı biçimlerde ele alınmaktadır. Bir yandan nöroloji, psikoloji ve psikiyatri gibi tıp bilimlerinin araştırma konusu iken; bir yandan da antropoloji, sosyoloji, toplum bilimleri, iletişim gibi farklı sosyal bilim alanlarının çalışma odağı haline gelmiştir. Tüm disiplinlerde belleğe ilişkin ortak kavrayışın hatırlama/kaydetme ve unutma/silme üzerine odaklandığı görülmektedir.

Bellek, toplama, kaydetme ve geri çağırma işlevlerini yaparken iki önemli olguyu beraberinde getirmektedir: Hatırlama ve unutma. Hatırlama ve unutma kültürel olgulardır. Hatırlamak istediğimiz nesnelere, soyut ya da somut fark etmez, unutmaya karşı bir önlem olarak ve daha sonra dönüp bakmak için muhafaza eder ve koruruz. Unutmak ise izleri bellekten silmektir. İzleri silerken o izleri barındıran nesnelere de ortadan kaldırmak gerekir. “Hatırlama ve unutmanın bellek ile yakından ilişkisi olduğu gibi; bu süreç ayıklama, seçme ve yeniden oluşturma sürecidir” (Pösteki, 2012: 3). Kaydetme işlemi daha çok pasif ve anlık bir işlem iken, bellek diğer yandan da aktiftir; kaydedilen anlar ve anılar sürekli yeniden yorumlanır ve her hatırlamada yeniden inşa edilir, anlamlandırılır.

Freud’a göre bellek, bireysel seçimler sonucu ortaya çıkan hatırlama ve unutma pratikleridir (Freud’dan aktaran Çalpak, 2012). Bellek, bilinçsiz bir şekilde kaydetme ve bilinçli bir şekilde yeniden kurgulama eylemleri arasındaki ilişki ile oluşur (Hutton, 1994) ve bu bağlamda da bireyseldir. Diğer yandan bireysel belleğin oluşabilmesi için bir toplumsal bağlama, aidiyete ve mekâna ihtiyaç duyulmaktadır. Belleğin tarihsel parçaları olan geçmiş, şimdi, süreklilik, anlar birikimli bir şekilde bu bağlam içerisinde oluşabilir. Bu nedenle 20. yüzyıl başlarında bellek konusunda çalışmalar yürüten Bergson, geçmişin şimdiki zaman içinde yaşanmaya devam ettiği kabulüne dayanarak (Bergson’dan aktaran İlhan, 2015) belleği algılama ve temsil üzerinden ele almakta; algılamanın ise kültürel ve sosyal etkiler altında gerçekleştiğini ileri sürmektedir (Bergson’dan aktaran Çalpak, 2012). Buna göre bellek üzerine

yapılacak kavramsallaştırmalar sadece bireyler özelinde beden ve beynin fizyolojik süreçlerine dayanarak açıklanamaz, belleğin sosyolojik ve toplumsal boyutları da gözlemlenmelidir (Sayar Avcıoğlu ve Akın, 2017).

Birey-toplum ilişkisinde duyguların ön plana çıktığını, benzer duygulara sahip bireylerin toplumsal anlamda bir arada olma isteğinin ön planda olduğunu belirten Durkheim, bireylerin ortak duygularda kaynaşıp, bireysellikten toplumsallığa geçtiğini ifade eder (Durkheim'den aktaran Alver, 2010). Durkheim, toplum ve bireyi birbirinden ayırarak, toplumun bireylerin toplamından oluşan bir bütün değil, bireylerin birlikte oluşları ile şekillenen, kendine göre dinamikleri olan ayrı bir gerçeklik olduğunu belirtir (Durkheim'den aktaran Çağla, 2007).

Batı düşünce tarihi boyunca bireysel bir kavrayış olarak ele alınan bellek (İlhan, 2015; Tan Metreş, 2016) aslında bütünü bir parçasıdır. Ne kadar bireysel olursa olsun bellek, toplumsal ilişki içinde bir anlam kazanmaktadır (Sayın, 2002). Öymen Özak ve Pulat Gökmen (2009: 148) tarafından belirtildiği gibi “[b]elleğin sadece bireye ait bir özellik olmadığı, toplumsal olarak belirlendiği üzerine düşünceler toplumsal bellek kavramını ortaya koymuştur”.

Durkheim'in öğrencisi olan (Çağla, 2007) ve kendinden önce Freud ve Bergson'un bireysel ve toplumsal ele alışıya yönelik çalışmalarını sentezleyen Halbwachs (1980; 1992) bellek her ne kadar bireysel hatırlamaya denk düşüyor olsa da belleğin, “...grupların zaman ve mekân içinde konumlanışlarından hareketle...” (Çağla, 2007: 228) sosyal kodlara göre oluştuğunu belirtmektedir. Belleğin toplum tarafından üretildiğini ve kolektif bir oluşum olduğunu iddia eden Halbwachs (1980) yeni bir kavram sunar: kolektif bellek. Bu ele alışıta bellek “...anıların basitçe anımsanması değildir, gerekli görüldüğü için anımsanan belli nesnelere bir araya getiren, anılara belirli anlamlar yükleyen toplumsal bir üründür” (Çağla, 2007: 228) ve bu nedenle kolektiftir. Halbwachs'ın kuramında “...bellek, hem bir mekâna bağlı hem de tanıklara bağlı olarak oluşur” (İlhan, 2015: 1401). Bireysel belleğin oluşabilmesi için bireyin toplumda yaşanmışlıklar ve anılar biriktirmesi gerekmektedir (Assmann, 2015; İlhan, 2015). Bireysel bellek kuramı, bireye odaklanarak anılar üzerinden bir hatırlama kavramı geliştirirken, kolektif bellek kuramı ise bir grup ve toplum içerisinde olunursa anıların yine o kolektif yapı içerisinde bulunduğu zaman hatırlanacağını ileri sürmektedir (İlhan, 2015). Bu nedenle de bellek, sosyal ortama gereksinim duymaktadır (Pösteki, 2012).

Halbwachs'ın kavramsallaştırmasında bellek, her şekilde toplumsal bir üründür; bireyin içinde bulunduğu sosyal ve fiziksel çevre düşünülmeden tariflenemez. Bellek, bireyin üyesi olduğu sınıfın ve grubun toplum ve tarih içerisindeki konumundan etkilenmektedir (Çağla, 2007). Bir olay ya da anı bellekte yer ederken, olayın yaşandığı mekân ile ilişkilendirilerek kodlanmaktadır. Hatırlamak için bu mekânı çağırarak gerekmektedir. Bellek, her zaman bir mekâna tutunmaktadır (Assmann, 2015). Mekan ise salt bir fiziksel ortam olarak değil, içerdiği somut olmayan sesler, kokular, dokular, renkler, imgeler gibi özelliklerle de biçimlenmektedir. Lefebvre'e (2014) göre mekân, toplumsal süreçlerin hem ortamı hem de ürünü olmasından ötürü insanı ve toplumsal yaşamı etkileyip biçimlendirmektedir. Bu yaklaşımlar, mekân çalışmaları yürüten disiplinler için yeni bir tartışma alanı ortaya

HATIRLAMA VE UNUTMA ARACI OLARAK BELLEK MEKÂN LARI

çıkartmıştır (Çalak, 2012): Bireyin, yani belleğin mekân ile olan ilişkisi, etkileşimi ve mekânın belleği.

MEKÂNIN BELLEĞİ: BİRİKEN YAŞANMIŞLIKLAR VE ANILAR

Mekân, sadece bireylerin değil, aynı zamanda toplumların belleğinde yer eden yaşanmışlıkları ve anıları içinde barındıran en önemli unsurlardan birisidir: Saklar, yeniden üretir, yeniden sunar ve hatırlatır. Bir yandan geçmişe ait bilginin kendisi iken diğer yandan da bu bilginin depolandığı yerdir. “Bellek ile geçmiş zihinde depolanır ve hatırlama ile bu depodan gün yüzüne çıkarılır. Mekân da bellekte yer etmektedir. Mekân - bellek ilişkisi toplumsal bellek için önemlidir” (Pösteki, 2012: 5). Öymen Özak ve Pulat Gökmen (2009: 153) “insanın yaşamında mekânsal çevresi ile etkileşim içerisinde olduğunu ve bu etkileşimin sonuçlarını zihninde saklayabildiğini ve yeniden anımsayabildiğini” ileri sürmektedir. Benzer şekilde Truc (2012) da hafızanın mekânsal referans noktaları ile çevrelendiğini belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre mekân, bireysel ve toplumsal belleğin deposudur.

Bellek çalışmalarındaki bireysel ve kolektif ele alış ve belleğin mekân üzerinden tariflenme ihtiyacı noktasından hareketle Aldo Rossi (1999), Halbwaches’in bellek üzerine yürüttüğü çalışmalardan yola çıkarak, kolektif belleği, mekâna ilişkin her değer birlikteliği olarak tanımlamaktadır. Kolektif bellek aslında kentin tam da kendisidir. Rossi tarafından *locus* olarak tanımlar kente ilişkin her parça, kentin ortak belleğinin bir parçasını oluşturmaktadır (Rossi, 1999: 130). Bir mimar olarak Rossi’nin bellek ile ilgili kavramsallaştırması bellek üzerine yürütülmüş önceki çalışmalara göre daha mekânsaldır. Mekânın bir belleği vardır ve bu bellek tüm topluma aittir. Mekân üzerinde üretilen sosyal ilişkiler mekânın belleğinin bir parçası haline gelirken tarih içinde birbirlerine eklenerek mekânı biçimlendirmekte ve onu yeniden ve yeniden üretmektedir. Norberg-Schultz (1979) ise mekânı yaşayan bir organizma gibi görmekte; onun bir öze sahip olduğunu ve zaman geçip sosyal ilişkiler ağı derinleştikçe orada bir *genius loci* geliştiğini, yani mekânın ruhunun oluştuğunu iddia etmektedir. Bu yaklaşımda mekân, kendisinde depolanan belleği iyice özümsemiş ve kendisinin ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Yaşanmışlıklar, anılar mekânın üzerine yapılmıştır ve mekân, bunlardan bağımsız düşünülemez hale gelmiştir. Mekânın içerdiği bellek öylesine içine işlemiştir ki mekân, artık bir bellek mekânı olarak algılanmaya başlamıştır.

Mekânın belleği üzerine çalışan bir diğer önemli isim olan Nora (2006) da belleğin hatırlama ve unutma işlevlerinin günlük pratikler ve mekân ile doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedir. Buna bağlı olarak geliştirdiği *lieux de memoire*, yani hafıza mekânları kavramı ile mekânın birçok yaşanmışlığı içinde barındırdığına ve hatırlamak eyleminde kamusal alanların önemine ve aracılığına vurgu yapmaktadır (Nora, 2006; Assmann, 2015). Nora’ya (1989: 18-19) göre *lieux* kelimesi hafıza mekânlarına maddi, sembolik ve işlevsel olmak üzere üç boyut katmaktadır. Bu bağlamda kamusal alanlar geçmiş, bugün ve yarın arasında önemli bir bağlayıcıdır ve kentsel belleğin oluşumunda etkin bir role sahiptir (Çalak, 2012). Böylesi bir rol üstlenmesinin aslında çok da şaşılabilecek bir durum olmadığını belirten Madanipour (2010) kamusal alanların kentsel hayatın geçtiği ve yaşanmışlıkların biriktiği mekânlar olduğunu ve tüm karmaşıklıkları ile bunu yansıttıklarını belirtmektedir. Bu

mekânlar, sosyal ilişkiler ağı sıklaştıkça ve bireysel bellek ögesi olmaktan çıkıp toplumsallaştıkça bellek mekânlarına dönüşmektedir.

BELLEK MEKÂNI ÜZERİNDEN UNUTTURMA: İKTİDAR – MEKÂN İLİŞKİSİ

Bellek mekânı, toplumun bir kısmı ya da büyük bir kısmı tarafından hatırlanmak istenen ortak yaşanmışlıkları ve anıları barındıran, genellikle kamusal niteliğe sahip alanlardır. Bu mekânlar tarihsellik içinde bu anlama sahip olurlar; yani mekânın bellek mekânına dönüşmesi süreci kendiliğinden gelişen tarihsel bir süreçtir. Yapay olarak oluşturulamaz ve başka bir alanda yeniden üretilemezler. Bu açıdan ele aldığımızda bellek mekânları özgün ve bağlama özgüdürler.

Bellek mekânları gündelik hayat içinde hatırlama nesnesi olarak pek dikkat çekmez ve gündelik rutin içerisinde pek fark edilmezler. Sessiz ve dikkat çekmeyecek biçimde yaşanmışlık ve anılar biriktirmeye devam ederler. Önemli günlerde, toplumsal kutlama ya da anmalarda ön plana çıkan bellek mekânları bu yoğun kullanım süreci bitince yeniden gündelik rutine dönerek yaşamın olağan bir parçası olmaya devam ederler. Mekânı, bireyin duygu ve hatırlama dünyasıyla toplum arasında bir bağ kurmasını sağlayan bir araç olarak ele alan Posteki'ye (2012) göre belleğe altlık ya da tutunma noktası yaratan mekânın ortadan kalkması kişisel ve toplumsal belleği tekinsiz hale getirmektedir. Bu nedenle bellek mekânlarının asıl başrol üstlendiği durum, unutturmanın aracı olarak kullanılması anıdır. Hatırlama aracı olarak bellek mekânı toplumsal bir kullanım sergilerken ve kolektiflik, ortaklaşma, paylaşım gibi kavramlar ile ele alınabilirken; unutturmanın bir aracı olarak kullanılmaları durumunda bir erk ve baskı söz konusu olmaya başlar. Toplum tarafından benimsenen ve anılar biriktiren bu mekânlar, erkin bazı yaşanmışlıkları silmek istemesi ya da bazı suni yaşanmışlıklar enjekte etmek istemesi sonucu görünür olmakta ve bellek mekânı bir mücadele alanına dönüşmektedir. Bu süreçte çatışma, ideoloji, baskı gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır.

Assmann'ın "Kültürel Bellek" (2015) isimli çalışmasında mekânları belleğin saklama kapları olarak görmesinden yola çıkan Asiliskender (2006: 203) mekânın "belleğin içinde saklanan bilgiye göre şekillenen nesnelere" olduğunu ileri sürmektedir. Mekân, toplumsal belleğinin üzerine kodlandığı özel uzamsal elemandır. Buna göre kültürel ve sosyal tanımlamada yok edilmesi gereken her değer, mekân özelinde yaşamdan soyutlanarak gerçekleştirilebilir (Asiliskender, 2006). Dovey (1999) de mekânı, iktidarı elinde tutanların sahip olduğu gücü ispatlamada kullandığı ve koyduğu kuralları öğrettiği bir eylem alanı olarak tanımlarken; mekânın, bireysel ihtiyaçlara bağlı olduğu kadar, iktidarın hedeflerine bağlı olarak da biçimlendiğini ileri sürmektedir. Mekân, ortak oluşturulan belleğin hatırlanmasında rol aldığı gibi silinmesinde de bir araç olarak kullanılmaktadır.

İktidar ve mekân ilişkisi düşünüldüğünde bellek mekânlarının, toplumların yeniden hatırlamasında bir araç olarak kullanılırken, diğer yandan unutmak, unutturmak ile ilgili olduğu da görülmektedir (Graham, 2002). İktidar, toplumu bir arada tutmak için mekânı kullanabileceği gibi, aktarılmasını uygun görmediği yaşanmışlıkları ve anıları toplum belleğinden silerek çıkarmak adına mekânı ortadan kaldırabilir. Geçmişe ait izlerin seçilmiş

HATIRLAMA VE UNUTMA ARACI OLARAK BELLEK MEKÂN LARI

bir bütünü olan bellek mekânlarının, yani toplumsal belleğin saklama alanlarının fiziksel olarak ortadan kaldırılması, onun bireysel ve toplumsal bellekteki yerini de etkileyecektir.

Günümüzde bellek mekânlarının hatırlama aracından çok “yeni bir kurguyla eskisinin unutturulmasında” (Uzer, 2009: 8) bir araç olarak kullanıldığı ileri sürülmektedir. Öyle ki, bellek mekânları günümüz neoliberal politikaları kapsamında ekonomi yaratmak için önemli bir meta olarak görülmeye başlamış ya da bazı bölgelerde tüm izler silinerek yeni bir bellek yaratılmak istenmiştir. Simgesel anlamı olan bellek mekânlarının politikanın aracı olarak etkinliğinin azaltılması çabaları süregiderken, kentin pazarlanmasında rekabet şansını arttırmak amacıyla (Uzer, 2009) yeni simgesel ve belki de yapay bellek mekânları yaratmak, bunu yaparken de öncesini silmek sürdürülen diğer uygulamalar olarak dikkat çekicidir. İktidar eli ile ya da iktidarın desteği ile sürdürülen bu uygulamalar ile bellek mekânlarına doğrudan ya da dolaylı müdahale edilmekte, böylelikle toplumsal bellekte bir algı kayması yaşanmasına neden olmaktadır.

BELLEK MEKÂNI VE KORUMA: SOSYAL BİR VARLIK OLAN İNSANIN KORUMA İHTİYACI VE KORUMA BİLİNCİ

Bellek mekânlarının, bilinçli ya da bilinçsiz unutturma süreçlerinde bir araç olarak kullanılmasının önüne geçilmesi için korunması gerekmektedir. Mekân yaşanmışlıklar, içerdiği anılar ve kendisine yüklenen anlamlar ile geçmiş ve geleceği birbirine bağlamaktadır. Mekânın içerdiği bu anlamlar, yeni eklemeler ile artarak nesilden nesile aktarılmaya devam etmektedir. Mekânın sürekliliği, mekâna yüklenen anlamların ve mekânın içerdiği değerlerin de sürekliliği ile doğru orantılıdır. Sürekliliğin sağlanması, hatırlamanın devamlılığının sağlanması ihtiyacı, mekânı koruma ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.

Özünde içgüdüsel bir refleks olarak gelişen koruma ihtiyacı insanlık var olduğundan beri devam ediyor olsa da, geçmişle bağlarımızı güçlendirmek adına sürdürdüğümüz bu içsel koruma anlayışının bilimsel temellere oturması görece yakın bir zamana denk düşer ve birkaç yüzyıllık bir geçmişi vardır. Çağdaş koruma anlayışının başlangıcı ise çok daha yakın bir zamana, ICOMOS tarafından 1964’te düzenlenen toplantı sonrası kabul edilen Venedik Tüzüğü’ne tarihlenebilir.

Venedik Tüzüğü ile birlikte korumaya konu kültür varlıkları insanlığın ortak mirası olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Korunması gereken kültürel değerlerin bir varlık olmaktan çıkıp miras olarak algılanmaya başlanması, koruma nesnesine belleğe ait bir anlam bütünü de yüklemektedir. Miras, bugüne iliştirilmiş geçmişin izleridir ve sosyal, politik ve kültürel bağlamlar ile yakından ilişkilidir. Geçmişin izlerini taşıyan fiziksel kalıntılar olmaktan öte, ona değer katan anlamlar bütünü ile ilişkili olan miras (Graham, 2002) bu bağlamda kişisel ya da toplumsal belleğimizdir. Kültürel miras öğeleri ise toplumsal kültürel belleğin içinde barındığı fiziksel öğeler, yani bellek mekânlarıdır.

Her ne kadar miras algısı üzerine bir vurgu yapılmış olsa da, 1970’lerin koruma yaklaşımında mekâna, içerdiği bilimsel ve estetik değerlerden ötürü anlam yüklemektedir ve korunmanın gerekliliği bilimsel değerler üzerine oturtulmaktaydı. Bir yapı ya da yapı grubunun korunması ihtiyacı onun fiziksel yapısı ve bütünlüğü ile ilişkili görülmekteydi. İnsan faktörü, sosyal olarak mekânın üretimi ve mekân ile etkileşim koruma alanında göz ardı

edilen unsurlardı – oysaki bu unsurlar tam olarak mekâna anlam veren ve mekânın ruhunu oluşturan unsurlardır (Jive'n ve Larkham, 2003). 1970'lerden sonra mekânın belleği, yani fiziksel karakteri ve bütünlüğünün ötesinde içerdiği anlamlar ve sosyal olarak oluşum süreci koruma yaklaşımlarında önemli bir tartışma konusu olmaya başladı.

Bu tartışmalar doğrultusunda Venedik Tüzüğü'nden günümüze korumaya ilişkin gerek kavram seti gerekse korumayı ve koruma nesnesini ele alış biçimimiz oldukça genişledi ve çeşitlendi. Bilimsel temellere dayalı fiziksel iyileştirme ve muhafaza etmeyi içeren koruma anlayışı uluslararası kurumlarca düzenlenen toplantılar, yayınlanan raporlar ve araştırmalar ile yıllar içerisinde gelişti. Korumanın salt fiziksel bir olgu olmadığı, koruma gerekliliğinin sadece mekânın içerdiği bilimsel, estetik ve mimari değerler ile açıklanamayacağı ve toplumun o mekâna atfettiği değerlerin de çok önemli ve kayda değer olduğu görüşü kabul edildi (ICOMOS, 1994). Mekânın fiziksel ve tarihsel bütünlüğünden kaynaklanan ve içsel değerler olarak gruplayabileceğimiz bilimsel, estetik, sanat, tarihi, mimari gibi değerlerin yanı sıra, kişiler ve toplum tarafından atfedilen değerlerinin de olduğu; bu değerler bütünü ise toplumların belleği olarak ele alındığı görülmektedir. 2000'ler sonrası yaygınlaşan bu anlayış beraberinde yeni bir değer anlayışı ve değerler seti getirmiştir. Korumanın temeli sadece yapının fiziksel değerlerinden kaynaklı olmadığı kabulüne bağlı olarak, toplum tarafından mekâna atfedilen değerler de korumanın gerekçeleri arasına girmiştir.

Bu çerçeveden yaklaşıldığında, bu çalışmada değişen değer anlayışı kapsamında bellek mekânları, kültürel miras ve koruma tartışmalarının nesnesi haline gelmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bellek mekânları, barındırdıkları anılar ve geçmiş yaşanmışlıklar açısından önemli kamusal mekânlardır. Toplumun ortak hafızası bu mekânlarda saklanır ve hatırlanmak, geri çağrılmak üzere burada muhafaza edilir. Bellek mekânlarının kısmen ya da tamamen ortadan kaldırılması, toplumsal belleğe de zarar verecek bir eylemdir. İster bilinçli, ister bilmeden uygulansın, bellek mekânlarının kentten silinmesi, kentsel belleğin bir parçasının da sökülüp alınması anlamına gelecektir. Bellek mekânlarının korunmasının, burada biriktirilen yaşanmışlıkların ve anıların saklanması, gerektiğinde geri çağrılabilmesi ve kültürel sürekliliğin sağlanması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

Bellek mekânlarının korunması için mevcut koruma pratiklerimizde ya da yasal düzenlemelerde özel koşullar geliştirilmemiştir. Ancak bu durum özellikle toplumların geçmiş dönemden günümüze kadar olan süreçte inşa ettiği ortak unsurları anlamının bir aracı niteliğindeki kolektif belleğin (Sayar Avcıoğlu ve Akın, 2017), o bellekle ilişkili mekânların ve o mekânlara yüklenen anlamların ve yaşanmışlıkların güncel kültürel miras yaklaşımı çerçevesinde ele alınmasının önemini ve gerekliliğini azaltmamaktadır.

Güncel koruma yaklaşımında korunacak yapı ya da yapı grubunun anıtsallığı, içerdiği tarihsel ve bilimsel değeri, ulusal ya da uluslararası kabul görmüşlüğü ön plandadır. Ancak bellek mekânlarına ilişkin koruma anlayışını kurgularken bu mekânların içerdiği içsel değerlerle ilgili özel duruma dikkat etmek gerekmektedir. Bu mekânlar kentin tarihi yerleşimleri, anıtsal yapıları olmak zorunda değildir; kolektif belleğin depolandığı kent parçalarıdır – öyle ki fiziksel bir mekâna karşılık gelmesi bile gerekmez, bir sokak adı

HATIRLAMA VE UNUTMA ARACI OLARAK BELLEK MEKÂNLARI

bile kolektif belleğin yaşatılmasında rol oynayabilir (Bayhan, 2013). Diğer yandan tarihi bir yapı ya da alan illa ki bellek mekânı olmak zorunda değildir ya da tam tersi bir ele alışla, her bellek mekânı tarihi bir değer taşımayabilir (Hartmuth, 2011). Bellek mekânının tarihselliği, içerdiği anıların ve örülen sosyal ağların zenginliği açısından önemlidir, ama bu tarihsellik çok eskilere gitmek zorunda değildir. Mekân, görece daha yakın bir zamanda da anılar biriktirerek kendisine bir bellek oluşturup bellek mekânına dönüşebilir. Önemli politik ve sosyal olayların yaşandığı Taksim Meydanı, Kızılay Meydanı ve Güvenpark bellek mekânları konusunda ele alınabilecek en bilindik, en özellikli alanlar olarak düşünülebilir. Benzer şekilde Yassıada, Sivas Hapishanesi, Mamak Hapishanesi, Sivas Madımak Oteli gibi yakın tarihin acı olaylarının yaşandığı mekânlar da toplumsal bellekte yer eden anıların mekân ile birebir örtüştüğü ve kaynaştığı bellek mekânlarıdır. Bir diğer önemli nokta da bellek mekânlarında bilimsel, sanatsal ya da estetik değerler çok ön planda olmayabilir. Bellek mekânı olabilmek için toplumun belleğinde önem kazanmış olması, toplum tarafından atfedilen değerler bütünüünün ön plana çıkması yeterli olmaktadır. Bu açıdan bellek mekânlarının ulusal ölçekte olmasına, politik anlamlar içermesine de gerek yoktur; daha yerel, daha gündelik hayata ilişkin de olabilirler. Adana 5 Ocak Stadyumu, Mersin Tevfik Sırrı Gür Stadyumu gibi sadece yerel halkın bildiği, anı biriktirdiği mekânlar da bellek mekânı olarak değerlendirilebilir ve korumanın bir nesnesi olarak görülebilirler.

Bu ele alışta toplumsal belleği geliştiren ve zenginleştiren mekânın geçmişindeki toplumsal ve kültürel göstergelerin doğru biçimde algılanması gerekmektedir (Sayar Avcıoğlu ve Akın, 2017). Bu algılamada bellek mekânlarının içerdiği göstergeler, kültürel mirasa atfedilen değerler setine dayanarak kavramsallaştırılabilir. Göstergeler bireyler ve toplumlar tarafından toplumsal ve kültürel süreçlerle şekillendiği için sadece bilimsel temellere dayalı bir değerlendirme yapılması yeterli olmayacaktır. Bellek mekânlarına bireyler ve toplum tarafından atfedilen değerlerin de tespit edilmesi, alanın öneminin bu değerler de gözetilerek belirlenmesi ve buna bağlı olarak da etkin koruma ve güncel yaşamla ilişkilendirme çalışmalarının yürütülmesi gerekmektedir. Atfedilen değerlerin tam anlaşılabilmesi ya da göz ardı edilmesi ve belki de bilinçli bir şekilde silinmesine yönelik uygulamaların yürütülmesi toplumsal bellekte kesintiler yaratacak; buna bağlı olarak da kentlide ve toplumda aidiyet duygusunun zedelenmesine neden olacaktır.

Çalışma, bellek mekânlarının kültürel mirasın korunmasına yönelik geliştirilen yeni değerler anlayışı çerçevesinde korunması gerektiğini öne sürse de bu koruma yaklaşımında iki temel açmaz mevcuttur. İlk açmaz, belleğin devingen ve sürekli değişen yapısından kaynaklanmaktadır. Mekâna yüklenen belleğin toplumsal değişimlerden etkileneceği ve bellek mekânlarının da aslında tarihsel süreç içerisinde anlamını ve barındırdığı değerleri yitirebileceği ya da yeniden kurgulayabileceği gerçeğidir. Bu durumun tam tersi de geçerli olabilir; şu anda bellek mekânına dönüşmemiş ama dönüşme potansiyeli olan alanları gözetmemiz gerekecektir. Bu durum, bellek mekânı ve koruma ilişkisinin önemli açmazlarından ilki olarak karşımızda durmaktadır.

Bellek mekânı ve koruma yaklaşımındaki bir diğer açmaz da bellek mekânına dönüşmesi umudu ile kente planlama ve tasarım çalışmaları ile yeni kamusal mekânlar eklenmesinin gerekli olup olmadığıdır. Bu ekleme süreci iyi niyetli de yürütülse de bir yandan

bellek kaymasına, bir yandan da suni bellek mekânlarının oluşumuna neden olabilecektir. Ama yine de ilk açmaza göre bu durum, daha az problemlidir. Mekânın kurgusallığı ve sosyal inşa sürecinin bir parçası olduğu düşünüldüğünde tasarlanacak yeni kamusal mekânların, anılar biriktirmesi ve kentsel bellekte bir yer edinmesi zaman alacak olsa da, bugünün anılarının gelecekte çağrılabilmesi açısından bu tür mekânlara ihtiyaç vardır.

Bu açmazlara rağmen korumanın nesnesi olan mekâna ve yapıya bakışımızı biraz daha derinleştirerek ve genişleterek, belki koruma anlayışımızı esnetmemiz, yeni çerçeveler ve tanımlar ile bellek mekânlarına ilişkin tutumumuzu yeniden gözden geçirmemiz toplumsal ve kültürel sürekliliğin sağlanabilmesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Alver, K. (2010). Emile Durkheim ve Kültür Sosyolojisi. *Sosyoloji Dergisi*, 21, 199-210. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4106> [17.06.2022].
- Asilsikender, B. (2006). Kayseri Eski Kent Merkezi'nde Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Mekan ve Kimlik Deneyimi. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 22 (1-2), 203-212. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/236633> [17.06.2022].
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek*. (Çeviri: Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı.
- Bayhan, B. (2013). Hafıza Mekânları. *Arkitera*. <http://www.arkitera.com/haber/18781/hafiza-mekanlari> [17.06.2022].
- Cangöz, B. (2005). Geçmişten Günümüze Belleği Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlara Kısa Bir Bakış. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 51-62. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/606742> [17.06.2022].
- Çağla, C. (2007). Bellek Üstüne Düşünmek. *Cogito*, 50, 217-232.
- Çalak, I. E. (2012). Kentsel ve Kolektif Belleğin Sürekliliği Bağlamında Kamusal Mekanlar: ULAP Platz Örneği, Almanya. *Tasarım + Kuram*, 13, 34-47. https://jag.journalagent.com/tasarimkuram/pdfs/DTJ_8_13_34_47.pdf [17.06.2022].
- Dovey, K. (1999). *Framing Places: Mediating Power in Built Form*. New York: Routledge.
- Graham, B. (2002). Heritage as Knowledge: Capital or Culture?. *Urban Studies*, 39 (5-6), 1003-1017. <https://doi.org/10.1080/00420980220128426> [17.06.2022].
- Güçlü, A. B., Uzun, E., Uzun, S. ve Yolsal, Ü. H. (2002). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. New York: Harper & Row.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago.
- Hartmuth, M. (2011). History, Identity and Urban Space: Towards an Agenda for Urban Research. S. Herold, B. Langer ve J. Lechler (Der.), *Reading the City: Urban Space and Memory in Skopje*, 12-22. Berlin: Universitätsverlag der TU Berlin.

HATIRLAMA VE UNUTMA ARACI OLARAK BELLEK MEKÂNLARI

- Hutton, P. H. (1994). Sigmund Freud and Maurice Halbwachs: The Problem of Memory in Historical Psychology. *The History Teacher*, 27 (2), 145-158. <https://doi.org/10.2307/494716> [17.06.2022].
- ICOMOS. (1964). *Venice Charter*. https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf [17.06.2022].
- ICOMOS. (1994). *Nara Document on Authenticity*. <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf> [17.06.2022].
- İlhan, M. E. (2015). Gelenek ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak Yeniden İnşası Üzerine Bir Tartışma. *Turkish Studies*, 10 (8), 1395-1408. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8276> [17.06.2022].
- Jive'n, G. ve Larkham, P. (2003). Sense of Place, Authenticity and Character: A Commentary. *Journal of Urban Design*, 8 (1), 67-81. <https://doi.org/10.1080/1357480032000064773> [17.06.2022].
- Lefebvre, H. (2014). *Mekanın Üretimi*. (Çeviren: Işık Ergüden). İstanbul: Sel.
- Madanipour, A. (2010). Introduction. Ali Madanipour (Der.), *Whose Public Space*, 1-14. London: Routledge.
- Nora, P. (1989). Between Memory and History: Lieux de Memoire. *Representations*, 26, 7-24. <https://doi.org/10.2307/2928520> [17.06.2022].
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. (Çeviren: Mehmet Emin Özcan). Ankara: Dost.
- Norberg-Schultz, C. (1979). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.
- Ozankaya, Ö. (1975). *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öymen Özak, N. ve Pulat Gökmen, G. (2009). Bellek ve Mekan İlişkisi Üzerine Bir Model Önerisi. *İTÜ Dergisi/A*, 8 (2), 145-155. http://itudergi.itu.edu.tr/index.php/itudergisi_a/article/viewFile/217/195 [17.06.2022].
- Pöstecki, N. (2012). *Sinema Salonlarının Dönüşümünde Bellek ve Mekân İlişkisi*. <http://akademikpersonel.kocaeli.edu.tr/nposteki/bildiri/nposteki31.05.201300.54.44/bildiri.pdf> [17.06.2022].
- Rossi, A. (1999). *The Architecture of the City*. Cambridge: MIT.
- Sayar Avcıoğlu, S. ve Akın, O. (2017). Kolektif Bellek ve Kentsel Mekan Algısı Bağlamında İstanbul Tuzla Köyiçi Koruma Bölgesi'nin Mekansal Değişiminin İrdelenmesi. *İdealKent*, 22 (8), 423-450. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/459952> [17.06.2022].
- Sayın, Ş. (2002). Anımsama, Bellek, Zaman ve Yaratım Süreci Üzerine. *Kitaplık*, 51, 120-131.

- Şahin, V. (2013). Kültürel Bellek Mekânı Olarak Türküler. Kadir Pürlü (Der.), *Kültürümüzde Türküler Sempozyumu Bildirileri*, 103-112. Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Tan Metreş, E. H. (2016). Kentsel Bellek Bağlamında Yu. V. Trifonov'un Öykülerinde "Moskova". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TDK. (2021). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> [17.06.2022].
- Truc, G. (2012). Memory of places and places of memory: for a Halbwachsian socio-ethnography of collective memory. *International Social Science Journal*, 62 (203-204): 147-159. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2451.2011.01800.x> [17.06.2022].
- Uzer, E. (2009). Kültürel Miras ve Unutmak / Hatırlama Üzerine Notlar. İmkanMekan (Der.), *Kamusal Mekânda Bellek – Yuvarlak Masa Söyleşileri 1*, 8-9. http://tr.imkanmekan.org/files/bellek_kitapcik.pdf [17.06.2022].